

SÜNNET VAHİY İLİŞKİSİ

Yrd. Doç. Dr. Saffet SANCAKLI

İnönü Üniv. İlahiyat Fak. Öğretim Üyesi

GİRİŞ

Günümüzde hadis sahasında en çok tartışılan konulardan birisi kuşkusuz Sünnet-Vahiy ilişkisidir. Tebliğ ve tebyinle görevli bulunan ⁽¹⁾ ve Allah'ın kontrolü altında vâzife yapan Hz. Peygamber'in Sünnet'inin vahiy ile olan ilişkisinin çok önceleri araştırılmaya başlanmasının sebebi, kanaatimizce Sünnet'in dinimizdeki önemi, delil oluşu ve bağlayıcılık özelliğine sâhip olmasından kaynaklanmaktadır. Asr-ı saâdette sahâbe tarafından konu değişik şekillerde gündeme getirilerek Hz. Peygamber'in Sünnetinin vahiy ile olan ilişkisi soruşturulmuş ⁽²⁾ ve konu üzerinde tarihî süreç içerisinde İslâm âlimleri değişik görüşler serdetmişlerdir. Dolayısıyla İslâm'ın ikinci kaynağı konumunda olan Sünnetin vahiyle olan ilişkisi önemine binâen güncelliğini günümüzde de korumaya devam etmekte ve bugün de konu üzerinde değişik yorumlar yapılmaktadır. Bu makalemizde Sünnet kaynak itibariyle vahiy midir? Şâyet vahiye Sünnet'in tamamı, vahiy mahsûlü müdür? Vahiy olmayan kısımları var mıdır? Bunların kesin sınırları çizilebilir mi? gibi konuları delilleriyle beraber ele alarak inceleyeceğiz.

(1) Bk. Nahl 16/44, 64.

(2) Bk. İbn Hişâm, es-Sîretü'n-Nebeviyye, II, 272.

1- Vahiy Kavramı

Kur'ân-ı Kerîm'e göre Allah ile insan arasında cereyan eden haberleşme ve iletişim başlıca iki yönlü olmaktadır: Allah'tan insana doğru (vahiy) ve insandan Allah'a doğru (duâ ve niyâz) gerçekleşmektedir. Allah ile peygamberler arasında cereyan eden vahiy dediğimiz olay gaybî özellikler taşıyan olağanüstü, insan aklının kavramayacağı, muhtevâ olarak esrarengiz bir şeydir. Dolayısıyla sıradan bir insanın vahiy alamayacağına göre psikolojik ve fizyolojik güçlerle donatılmış peygamber dediğimiz araçlara ihtiyaç duyulmaktadır.

Vahiy kelimesi "v.h.y." fiilinin mastarı olup, lügatte işâret etmek, gizli konuşmak, ilhâm etmek, acele etmek, seslenmek, fısıldamak gibi çeşitli manalara gelmektedir. (3) Vahiy kelimesi Kur'ân-ı Kerim'de lügat mânâlarında çokça kullanılmıştır. (4) Vahyin ıstılâh mânâsı ise, Allahü Teâlâ'nın, tebliğini istediği hükümleri ve diğer haberleri gizli bir yolla peygamberine bildirmesi demektir. (5) Allah peygamberlerine her istediğini ancak vahiy yoluyla bildirmiş, onlar da ilahî vahyin kendilerine gidilecek yolu göstermesiyle insanlara rehber olmuşlardır. (6) Vahiy, Yüce Yaratıcı'nın bütün varlıklara, yaratılmış düzenine uygun hareket tarzını bildirme yolu ve insanlarla konuşma şeklidir. (7)

Vahiy metafizik bir olay olduğu için hakikatını ancak Allah bilir. Mâhiyetini ve çeşitlerini vahiyle sürekli muhatab olan peygamberler bilir. Diğer insanlar ise, vahyin hakikâtını ve mâhiyetini Allahü Teâlâ'nın ve peygamberlerin açıkladıkları oranda kavramaya çalışırlar. Vahyin künhüne hiç bir zaman vâkıf olamazlar.

Târih boyunca vahyin hakikatı, mâhiyeti, çeşitleri ve geliş şekilleri konusunda âlimler çeşitli görüş ve düşünceler ileri sürmüşlerdir. (8) İslâm âlimleri

(3) Bk. Cevherî, *Sihâh*, VI, 2519-2520; İbn Manzûr, *Lisânül-Arab*, XX, 257.

(4) Örnekler için bk. Meryem, 19/11; Fussilet, 41/12; En'âm, 6/112, 121; Nahl, 16/68-69.

(5) Bk. Ebû Zehv, *el-Hadîs ve'l-Muhaddisûn*, 12; Ayrıca bk. Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, III, 1525 vd; Koçyiğit, Talat, *Hadis İstılâhları*, 447.

(6) Peygamberlerin insanlara doğru yolu bildirdiklerine dâir pek çok âyet vardır. Meselâ, bk. Enbiyâ, 21/73.

(7) Demirci, Muhsin, *Vahiy Gerçeği*, 237.

(8) Vahiy hakkında daha geniş bilgi için bk. Suyûtî, *Itkân*, 43-44; Ebû Zehv, *el-Hadîs ve'l-Muhaddisûn*, 12-13; el-Kattân, *el-Mebâhis fî Ulûmil-Kur'ân*, 30-31; Demirci, Muhsin, *Vahiy Gerçeği*, 23-49.

Hz. Peygamber'e gelen vahyi genel olarak vahy-i metlûv (okunan vahiy) ve vahy-i gayr-i metlûv (okunmayan vahiy) olmak üzere iki kategoride incelemektedirler. ⁽⁹⁾Vahy-i metlûv lafız ve mânâ olarak inzâl edilen, mu'ciz ve tahriften emin olan Kur'ân-ı Kerîm'dir. Vahy-i gayr-i metlûv ise Hz. Peygamber'in Sünneti'dir. Bu vahiy çeşidi lafız olarak değil de mânâ olarak Hz. Peygamber'in kalbine ilkâ edilmiştir. Dolayısıyla her iki vahiy çeşidi aynı olmamakta, aralarında önemli nüanslar bulunmaktadır. "*Kur'ân vahyinin peygambere inzâli, sadece bir intikalden ibâret değildir. Yani Kur'ân vahyi Resûlüllah Muhammed (s.a.v.)'e terkîp ve lafızdan uzak bir şekilde bildirilmemiştir. O'nun inzâlinde hem lafız, hem ses ve hem de her ikisinin birleşmesinden doğan bir kıraat söz konusudur.*" ⁽¹⁰⁾ Kur'ân'ın lafız ve mânâ olarak vahiy mahsûlü oluşu konusunda âlimler arasında ittifak vardır. Kur'ân-ı Kerim'de uyku halinde iken nâzil olmuş bir âyet yoktur; hepsi uyanık halde iken gelmiştir. ⁽¹¹⁾ "*Şüphesiz Kur'ân âlemlerin Rabbi'nin indirmesidir. Ey Muhammed! Uyarılardan olman için apaçık Arap diliyle onu, Cebrâil senin kalbine indirmiştir.*" ⁽¹²⁾ meâlindeki âyetten anlaşılacağı gibi Kur'ân-ı Kerîm yalnız Cebrâil vasıtasıyla indirilmiştir. Vahyin mâhiyeti, içeriği hakkında elimizde çok kesin bilgiler olmadığından Kur'ân dışındaki vahyin çeşitleri, mertebeleri, şekilleri üzerinde çok kesin konuşmak bizim için mümkün değildir. Ancak şunu kesin olarak belirtmemiz gerekir ki Vahy-i metlûv olarak belirtilen ve farklı özelliklere sâhip olan Kur'ân-ı Kerîm'in geliş biçimi, diğerlerinden kesin olarak ayrılmaktadır.

2- Sünnet'in Vahiy Kaynaklı Olduğunu Gösteren Deliller

Sünnet'in vahiyle olan ilişkisi konusunda âyet ve hadislerden bir kısmı, Hz. Peygamber'in her davranışının ve sözünün vahiyden kaynaklandığı intibasını vermektedir. Ayrıca konuyla ilgili âyet ve hadislerden bir kısmı ise, O'nun beşerî yönünü ortaya koymaktadır. Vereceğimiz bu delilleri ayrı ayrı değerlendirmeye

(9) Krş, Hattâbî, Meâlimü's-Sünen, IV, 298; İbn Hazm, İhkâm, I, 108; Begavî, Şerhü's-Sünne, I, 178-179; Serahsî, Usûl, II, 97; Amidî, İhkâm, III, 136; Abdülganî Abdülhâlik, Hucciyetü's-Sünne, 308.

(10) Demirci, Muhsin, Vahiy Gerçeği, 40.

(11) Suyûtî, İtkân, I, 106; Ebû Zehv, el-Hadîs ve'l-muhaddisûn, 14.

(12) Şuârâ, 26/192-195.

çalışacağız. Şimdi Sünnet'in vahiy mahsûlü olduğuna işâret eden delilleri görelim:

a) Allahü Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyurur: "*O, kendiliğinden bir şey söylemez; söylediği ancak kendisine gönderilen vahiydir.*" (13) Bu âyeti yorumlayan âlimlerin bir kısmı Sünneti de bu âyetin kapsamına dâhil etmekte ve Sünnetin vahiy kaynaklı oluşunda bu âyeti delil olarak kullanmaktadır. (14) Bazıları da Sünnet'in bu âyetin kapsamına girmediği, bu âyette kastedilenin sadece Kur'ân olduğu görüşündedir. (15)

b) Allah'ü Teâlâ'nın, Hz. Peygamber'e itaatı , kendisine itaat olarak kabul etmesi (16), Hz. Peygamber'e kesin olarak itaatı emretmesi, (17) O'nun getirdiklerine ittibâ etme ve nehyettiği şeylerden kaçınma emrini vermesi (18) Sünnet'in Allah'tan gelmiş (19) gayr-i metlûv bir vahiy mâhiyetinde olduğunu göstermektedir.

c) Kur'ân-ı Kerîm'de 19 yerde hikmet kelimesi geçmektedir. (20) Bu kelimenin menşei, lügat mânâsı ve Kur'ân'da geçen şekilleri üzerinde âlimler, her ne kadar ihtilaf etmişlerse de bir çok âlim hikmet kelimesini Sünnet olarak yorumlamıştır. "*Allah Sana Kitabı ve hikmeti indirdi ve evvelce bilmediklerini Sana öğretti. Allah'ın Senin üzerindeki lütfu ve inâyeti büyüktür.*" (21) Bu âyette geçen kitaptan maksad Kur'ân-ı Kerîm, hikmetten maksat da Sünnet'tir. Bu görüşü savunan âlimler arasında Hasan Basrî (ö. 110/728), Katâde (ö. 118/736), Yahyâ b. Ebî Kesîr (ö. 129/746), (22) Şâfiî (ö. 204/819) (23), Begavî (ö. 516/

(13) Necm, 53/3-4.

(14) Bk. İbn Hazm, **İhkâm**, I, 108; Serahsî, **Usûl**, II, 97.

(15) Geniş bilgi için bk. Kırbaçoğlu; M. Hayri, **İslâm Düşüncesinde Sünnet**, 239-243; Duman, Zeki, **Vahiy Gerçeği**, 120-126.

(16) Bk. Nisâ, 4/80.

(17) Bk. Âl-i İmrân, 3/132; Nisâ, 4/59; Mâide, 5/92; Enfâl, 8/20, 46; Nûr, 25/54; Muhammed, 47/33; Teğâbûn, 64/12.

(18) Bk. Haşr, 59/7.

(19) Bk. Şâfiî, **Risâle**, 22.

(20) Bu âyetler için bk. Bakara, 1/129, 151, 231, 151, 269; Âl-i İmrân, 3/48, 81, 164; Nisâ, 4/54, 113; Mâide, 5/110; Nahl, 16/125; İsrâ, 17/39; Lokmân, 31/12; Ahzâb 33/34; Sâd, 38/20, Zuhuruf, 43/63; Kamer, 54/5; Cum'a 62/2.

(21) Nisâ, 4/113.

(22) Bk. İbn Abdilberr, **Câmiu Beyâni'l-İlm ve Fadlih**, I, 20-21.

(23) Şâfiî, **Risâle**, 45.

1122) ⁽²⁴⁾, Kurtûbî (ö. 671/1272) ⁽²⁵⁾, ve Kastallânî'yi (ö. 923/1517) ⁽²⁶⁾ zikredebiliriz. Hikmetin Sünnet olarak yorumlanması onun vahiyle olan münâsebetini göstermektedir.

d) Abdullah b. Amr konu ile alakalı şu olayı anlatır: Allah Rasûlünden duyduğum her şeyi unutmuyayım diye yazardım. Kureyş'in ileri gelenleri: "*Sen her duyduğunu yazıyor musun? halbûki Allah Rasûlü hoşnutluk halinde de, hiddetli iken de konuşan bir beşerdir.*" diyerek beni bundan menettiler. Ben de yazmaktan vazgeçtim ve durumu Allah Rasûlüne ilettim. Kendileri: "*Yaz, hayatım elinde olana yemin ederim ki (Parmağı ile ağzını göstererek) buradan hakikatten başka söz kesinlikle çıkmaz.*" buyurdular. ⁽²⁷⁾

e) Evzâî (ö. 157/773), hocaları arasında yer alan Hassân b. Atiyye'den şu haberi rivâyet etmiştir: "*Hz. Peygamber'e vahiy inerdi. Cebrâil aynı zamanda O'na inen vahiy tefsir eden Sünneti de getirirdi.*" ⁽²⁸⁾

f) Bir hadiste Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "*Şunu kat'i olarak biliniz ki, bana Kur'ân-ı Kerîm ve onun bir misli daha verilmiştir. Yakında bazı kişiler çıkacak karnı tok bir halde, rahat koltuğunda oturarak: Şu Kur'ân'a sarılız, onda helâl olarak ne görürseniz onu helâl kabul ediniz, neyi de haram görürseniz onu haram biliniz diyeceklerdir.*" ⁽²⁹⁾ "*Bana Kitap ve O'nun bir misli daha verildi.*" sözünün zâhirinden misl olarak verilenin ayrı ve müstakil bir şey olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim İbn Kuteybe (ö. 276/889) ⁽³⁰⁾, İbn Teymiyye (ö. 728/1328) ⁽³¹⁾ ve İbn Kesîr (ö. 774/1373) ⁽³²⁾ hadiste geçen "misl" kelimesinin Sünnet olduğunu ifâde etmişlerdir. Hattâbî (ö. 388/998) de "*Bana Kur'ân ve onun bir misli daha verilmiştir.*" hadisini şerh ederken iki türlü

(24) Begavî, Şerhü's-Sünne, I, 178-179.

(25) Kurtûbî, Câmiu'l Ahkâmi'l-Kur'ân, III, 157.

(26) Kastallânî, Mevâhibü'l-Ledünniye Tercümesi, II, 114.

(27) Ebû Dâvûd, İlim, B. 3.

(28) İbn Abdilberr, Câmiu Beyâni'l-İlm ve Fadlih, II, 234; Benzeri bir ifade için bk. Dârimî; Mukaddime, B. 49.

(29) Ebû Dâvud, Sünne, B. 6; Ahmed b. Hanbel, Müsned, IV, 131; Hadisin değişik lafızlarla rivâyeti için bk. Ebû Dâvud, İmâre, B. 33; Tirmizî, İlim, B: 10; İbn Mâce, Mukaddime. B. 2: Dârimî, Mukaddime, B. 49.

(30) İbn Kuteybe, Te'vîlu Muhtelifi'l-Hadîs, 166.

(31) İbn Teymiyye, Tefsîr Üzerine, 120 v.d.

(32) İbn Kesîr, Tefsiru Kur'âni'l-Azim, I, 3.

te'vîlin mümkün olduğunu söylemiştir: Hz. Peygamber (s.a.v.) metlûv olan zâhirî vahye mazhar olduğu gibi, O'na gayr-i metlûv olan bâtını bir vahiy de ihsân edilmiştir. İkinci te'vîl ise şöyledir: Metlûv vahiy olarak gönderilen Kur'ân yanında Hz. Peygamber'e Kur'ân'da olanları açıklama yetkisi de verilmiştir.⁽³³⁾ Bu ifâdelerden anlaşılıyor ki, İbn Kuteybe, Hattâbî İbn Teymiyye ve İbn Kesîr, Sünnet'in vahiy ile olan ilişkisini kesin olarak beyân etmektedirler. Şafîî (ö. 204/819) "*Peygamberimizin verdiği her hüküm Kur'ân'dan anladıklarıdır*" diyerek⁽³⁴⁾ bu konudaki görüşünü açıklamaktadır. Cüveynî (ö. 478/1085) ise Allah'ın münzel kelâmını ikiye ayırmıştır. Birincisi: Allah, Cebrâil'i Resûlüne göndererek Allah şöyle yapmanı emrediyor der. Cebrâil de Allah'ın dediğini kavrar, bunun üzerine peygambere gelir, Rabbi'nin söylediklerini ona iletir. Yalnız, Cebrâil'in getirdiği bu ibâre Allah'tan aldığı ibârenin aynısı değildir. İkincisi: Allah'ü Teâlâ Cebrâil'e bu kitabı Peygamber'e oku diye emreder. Cebrâil de herhangi bir değişiklik yapmadan Allah kelâmını olduğu gibi indirir.⁽³⁵⁾ Suyûtî (ö. 911/1505) de ümmete kolaylık olması için vahyin iki kısımda nâzil olduğunu ve Cebrâil'in Kur'ân'ı indirdiği gibi Sünnet'i de indirdiğini ifâde etmektedir.⁽³⁶⁾ Görüldüğü gibi İslâm düşüncesinde Sünnet'in vahiy mahsûlü olduğunu kabul edenlerin sayısı oldukça çoktur.

Cibrîl hadisinde hatırlanacağı üzere vahiy meleğinin insan sûretinde gelerek İslâm'ın şartları, imânın şartları, ihsânın mâhiyeti ve kıyâmet alâmetleri hakkında bilgi verdiği kaydedilmektedir.⁽³⁷⁾ Bu durum da açık olarak Hz. Peygamber'in Kur'ân dışında vahiy aldığını göstermektedir. Başka bir örnek verecek olursak Hz. Peygamber, hanımlarından birine saklı kalması için bir sır vermiş, ancak hanımı bu sırrı saklayamamış ve Hz. Peygamber'in başka bir hanımına söylemiştir. Hz. Peygamber'e bu durum Allah tarafından bildirildi. Hz. Peygamber'e eşi bunu sen nereden duydun, ben bunu gizli olarak söylemiştim dedi. Bunun üzerine şu âyet-i kerîme nâzil olmuştur: "*Peygamber, eşlerinden birine bir sır vermişti. Hanımı o sırrı diğerlerine söyleyince Allah, bu durumu peygamberine bildirmiş, O da bir kısmını açıklamış, bir kısmını açıklamamıştı. Pey-*

(33) Hattâbî, *Meâlimü's-Sünen*, IV, 298.

(34) Şafîî, *Risâle*, 22.

(35) Suyûtî, *Itkân*, I, 104-105.

(36) Suyûtî, *Itkân*, I, 105.

(37) Buhârî, *İmân*, B. 37; Müslim, *İmân*, H. No:1; Ebû Dâvud, *Sünnet*, B. 18; Tirmizî, *İmân*, B. 4; İbn Mâce, *Mukaddime*, B. 9.

gamber, bu durumu eşine haber verince eşi bunu sana kim haber verdi diye sormuştu. Peygamber cevaben bunu bana herşeyi bilen ve herşeyden haberdar olan Allah bildirdi demişti. " (38) Bu olay da gösteriyor ki, Hz. Peygamber'e Kur'ân dışında da vahiy gelmiştir. (39)

Aynı şekilde bazı hadislerde Hz. Peygamber'in "*Bana Rabbim emretti.*", "*Cibril geldi.*", "*Bana vahyolundu.*" gibi ifâdelerle vahiyden söz etmesi O'na, Kur'ân dışında da vahyin geldiğini gösteren delillerdir. (40) Örneğin komşuya iyi davranılması konusunda Cebrâil Hz. Peygamber'e o kadar çok tavsiye ve telkinde bulunmuştu ki Hz. Peygamber komşunun komşuya neredeyse vâris kılınacağını zannetmişti. (41) Başka bir hadiste Hz. Peygamber: "Allah sizin alçak gönüllü olmanızı bana vahyetti." buyurmuştur. (42) Cebrâil, Hz. Peygamber'e Kur'ân vahyi dışında da gelerek ibâdetlerin nasıl yapılacağı konusunda ona bilgiler vermiştir. Abdestin alınması, namazın kılınması (43), namaz vakitleri (44), Hacc'da nasıl telbiyede bulunacağı (45) gibi konuları Hz. Peygamber'e öğretmiştir. Hz. Peygamber Kur'ân dışında farz, haram ve sünnet olan bazı hükümler de getirmiştir. Örneğin ehli eşeğin, azı dişli yırtıcı hayvanların ve pençeli kuşların etlerinin yenmesinin haram kılınması (46), erkeklere altın takmanın ve ipek giymenin haram edilmesi (47), neseb ile haram olan süt emme ile de haram

(38) Tahrim, 66/3; Bu olayın yorumu için bk. Elmalılı Hamdi Yazır, **Hak Dini Kur'an Dili**, VII, 5110-5116.

(39) Kur'an dışında vahyin geldiğine işâret eden Kur'ân âyetlerinin yorumu için bk. Duman, Zeki, **Vahiy Gerçeği**, 132-143.

(40) Örnekler için bk. Müslim, cenne, H. No: 63, 64, Cenâiz, H. No: 1; Tirmizi, İmân, B. 18; Cihâd, B. 32.

(41) Bk. Buhârî, Edeb, B. 28; Müslim, Birr, H. No: 140; İbn Mâce, Edeb, B. I; Ahmed b. Hanbel, Müsned, II, 85. 160, V, 22, VI, 52.

(42) Müslim, Cennet, H. No: 64; Ebû Dâvud, Edeb, B. 40.

(43) Ahmed b. Hanbel, **Mesned**, IV, 161.

(44) Müslim, Mesâcid, H. No: 166-167; Ebû Dâvud, Salât, B. 2; Tirmizi, Salât, B. 1

(45) Ebû Dâvud, Menâsik, B. 26; Tirmizî Hacc, B. 15; İbn Mâce, Menâsik, B. 16; Başka örnekler için bk. Buhârî, Bedü'l-Halk, B. 6, Cihâd, B. 37; Müslim, İman, H. No: 259, 263- 264; Ebû Dâvud, Menâsik, B. 94. Sünne, B. 8; Tirmizî, Menâkib, B. 68; Nesâî, Cenâiz, B. 115; İbn Mâce, Zühhd, B. 16, 23; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, VI, 238.

(46) Bk. Buhârî, **Meğâzî**, B. 38, Zebâih, B. 27-28; Müslim, Sayd, H.No: 12-16; Ebû Dâvud, Etime, B. 32-34; Tirmizî Etime, B. 3.

(47) Bk. Ebû Dâvud, Libâs, B. 14; Nesâî, Zîneh, B. 40, 43, 45; Ahmed b. Hanbel, Müsned, I, 96, IV, 392...

olması ⁽⁴⁸⁾, nineye mirâstan hisse verilmesi ⁽⁴⁹⁾, bir kadının teyze veya halası ile aynı erkeğin nikâhında birleştirilmesinin haram oluşu ⁽⁵⁰⁾, fitır sadakasının vâcib kılınması ⁽⁵¹⁾ v.b. hep sünnet ile sâbit olmuş hükümlerdir. Şâyet Sünnet'in vahiy mahsûlü olmadığını düşünecek olursak, o zaman bütün bunları, Hz. Peygamber'in, vahyin dışında kendi arzusuyla koyduğunu söylememiz gerekecektir ki, bu da peygamberimiz için muhâl olan bir şeydir.

Yukarıda serdettiğimiz deliller ve görüşler, Hz. Peygamber'in Kur'ân dışında da vahiy aldığı ve Sünnet'in vahiy mahsûlü olduğunu göstermektedir. Sünnet'in tamamının vahiy mahsûlü olduğunu savunan âlimler de vardır. Bunlar arasında İbn Hibbân (ö. 354/965) ⁽⁵²⁾ ve İbn Hazm'ı (ö. 456/1963) zikredebiliriz. Sünnet'in vahiy kaynaklı oluşunu çok harâretli bir şekilde savunan İbn Hazm Sünnet'in tamamının vahiy olduğu görüşünü savunarak, Sünnet'i vahiy olması açısından Kur'ân ile aynı sayar. ⁽⁵³⁾ Ona göre vahiy, Kur'ân ve Sünnet'ten ibâret olup, Kur'ân ve sahîh hadisler, Allah'tan olma bakımından aynıdır, itaat edilmsi açısından da her ikisinin hükmü aynıdır. İbn Hzm'in bu görüşünü kabul etmek mümkün değildir. ⁽⁵⁴⁾ Çünkü Hz. Peygamber'in, risâlet görevi söz konusu olduğu gibi beşerî yönü, bilgi birikimi, kişisel tecrübesi de söz konusudur. Hz. Peygamber'in bir insan olması hasebiyle yaşadığı toplumun bilgi ve kültüründen kısmen de olsa etkilenmesi tabii karşılanmalıdır. Nitekim bazı âyet ve hadisler Hz. Peygamber'in bu yönüne dikkat çekmektedir. Sünnet'in vahiyle olan ilişkisi konusunda en önemli mesele, Hz. Peygamber'in risâlet görevi ile kendi şahsiyeti arasındaki ayırımın ortaya konulmasıdır. Ancak bu ayırımı her zaman kesin çizgileriyle yapmak imkansızdır. ⁽⁵⁵⁾

(48) Bk. Buhârî, Şehâdet, B. 7; Müslim, Radâ, H. No: 1.

(49) Bk. Ebû Dâvud, Ferâiz, B.5; İbn Mâce, Ferâiz, B. 4.

(50) Bk. Buhârî, Nikâh, B. 27; Müslim, Nikâh, H. No: 33-34, 36, 40; Ebû Dâvud, Nikâh, B. 13; Tirmizî, Nikâh, B. 31; Nesâî, Nikâh, B. 37-39; İbn Mâce Nikâh, B. 31; Dârimî, Nikâh, B. 8; Mâlik, Nikâh, H. No: 20.

(51) Bk. Buhârî, Zekât, B. 70-71; Müslim, Zekât, H. No: 12-13, 16; Ebû Dâvud, Zekât, B. 18-20, Nesâî, Zekât, B. 30, 32-33; İbn Mâce, Zekât, B. 21; Mâlik, Zekât, H. No: 52; Ahmed b. Hanbel, Müsned, II, 102, 137; Dârimî, Zekât, B. 27.

(52) İbn Hibbân, *el-İhsânî Takrîbi Sahîh-i İbn Hibbân*, I, 189.

(53) İbn Hazm, *Ihkâm*, I, 108-109.

(54) İbn Hazm'ın bu görüşüyle ilgili yapılan tartışma için bk. Kırbasoğlu, Hayri, 281-283.

(55) Prof. Dr. Ali Yardım, bir dergide kendisiyle yapılan bir röportajda "Hz. Peygamber'in hangi sözleri ve davranışları bağlayıcıdır; hukûkî birer nasstır. " şeklinde sorulan bir soruya: "Efen-

Sünnet'in vahiy kaynaklı olduğu konusunda âlimler arasında fazla bir problem söz konusu değildir. Asıl problem Sünnet'in tamamının vahiy kaynaklı olup olmama noktasında düğümlenmektedir. Sünnet'in tamamının vahiy kaynaklı olduğu iddiâsı Kur'ân'ın birtakım âyetlerince reddedildiği gibi, Hz. Peygamber'in bir beşer olduğunu vurgulayan âyetler de , bu görüşün doğru olamayacağını göstermektedir. (56) Zira her sözü, her kararı, hükmü ve davranışı vahiy ile belirlenen bir kimsenin, beşeri olarak hiç bir insiyatifinden söz edilemez. Zira bu tür bir anlayış Hz. Peygamber'i kendi irâdesiyle hareket edemeyen bir "robot" haline indirgemek, ya da her adımını vahiyyle atan beşerüstü bir varlık konumuna yükseltmek anlamına gelir. (57) Yine Sünnet'in tamamının vahiy ürünü olduğunu iddiâ etmek demek, Hz. Peygamber'in içtihadlarını reddetmek demektir. Halbuki, İslâm âlimleri Usûl-i Fıkıh kitaplarında Hz. Peygamber'in içtihadlarından da bahsetmektedirler. (58)

3- Hz. Peygamber'in Beşerî Yönünü Yansıtan Deliller

Sünnet'in vahiy ile ilişkili olduğunu gösteren bazı âyet, hadis ve âlimlerin görüşlerini yukarıda verdikten sonra şimdi de, Hz. Peygamber'in beşerî yönünü ortaya koyan ve her davranışının vahye dayanmadığını gösteren bazı delilleri de vermek istiyoruz. Önce bu konudaki bazı âyetleri görelim: "*Deki: Ben de sizin gibi bir insanım...*" (59) Kâfirler, beşeriyeti, Peygamberliğe ters geleceğini kabul

---

dim, benim ömrüm bu sorunuzun cevabını aramakla meşguldür. Bu tür soruların sorulması kolay ve câzib, cevabı ise müşkil ve netâmelidir." şeklinde cevap vererek bu konunun zorluğuna işâret etmektedir. (Bk. Altınoluk Dergisi, sayı 149, Temmuz, İst., 1998). Prof. Dr. Mehmet Hatipoğlu da bir sempozyumda yaptığı konuşmada hadis ilminin zorluğunu şu ifadelerle dile getirmektedir: "Arkadaşlar hemen özür dileyerek belirteyim ki, ben 25-30 senedir bu işlerin içinde çalışıyorum. Fakat daha bir ilim adamı olduğumu zannetmiyorum. Bu ilim deryası o kadar derindir ki, hususiyle bizim hadis sahası İslâm ilim adamlarının en müşkil sahasıdır." (Bk. Uluslararası Birinci İslâm Araştırmaları Sempozyumu, 105, Dokuz Eylül Üniv., Yay., İzmir, 1985).

(56) Bu âyetler için bk. Kehf, 18/110; Enbiyâ, 21/3; Şuarâ, 26/104; Fussilet, 41/6.

(57) Kırbaoğlu, M. Hayri, İslâm Düşüncesinde Sünnet, 299.

(58) Bu konuda müstakil olarak yapılan çalışmalar için bk. Abdülcelil İsâ, *İçtihadür-Rasûl* Mısır, tarihsiz; Nâdiye Şerîf el-Ömeri, *İçtihadü'r-Rasûl*, Beyrut, 1985.

(59) Kehf, 18/50; Ayrıca bu konudaki âyetler için bk. Nahl, 16/43; Enbiyâ, 21/7; Yûsuf, 12/109; Yûnus, 10/15; En'âm, 6/50; Fussilet, 41/6.

ederek şöyle diyorlardı: "*Bir insan mı bize yol gösterecek?*" (60) "*Siz de bizim gibi beşerden başka bir şey değilsiniz.*" (61) Bu durumu Kur'ân-ı Kerim Hz. Peygamber'in ağzından şöyle ifâde etmektedir: "*Biz de sizin gibi insandan başka bir şey değiliz. Fakat Allah, kullarından dilediğine nimetini lutfeder. Allah'ın izni olmadan biz size delil getiremeyiz.*" (62)

Peygamberler de insan olması hasebiyle diğer insanlardan farksızdırlar. Onlar da doğar, büyür, çoğalır ve ölürler. Onlar da dünya işleriyle meşgul olur ve onların da bir takım duygu ve istekleri bulunmaktadır. Onlar insanüstü, nurânî varlıklar değildir. "Eğer O'nu (yani peygamberi) melek yapsaydık, yine bir adam yapardık ve onları yine düştükleri kuşkuya düşürürdük." (63) Yukarıdaki âyetler açık bir şekilde Resûlullah'ın bir beşer olduğunu ve insanüstü bir varlık olmadığını göstermektedir. Fakat peygamberi diğer insanlardan ayıran en önemli fark, kendisine Allah tarafından vahyolunmasıdır.

Hz. Peygamber'in beşerî yönünü ve yanılabilirliğini ifâde eden bir çok hadis-i şerîf de mevcuttur. Bunlardan bazılarını buraya alarak, konuya daha da açıklık getirmek istiyoruz.

a) "*Ben de bir insanım. Diğer insanlar gibi ben de bazen sevinç duyar, hoşnut olurum, bazen öfkelenirim.*" (64)

b) Kendisine getirilen bir dava sebebiyle "*Hakkında vahiy gelmeyen dava konularında ben re'y ve içtihadımla hükmederim.*" buyurmuşlardır. (65)

c) "*Ben de sizin gibi bir beşerim, hata da eder, isabet de ederim. Lakin size "Allah buyurdu" dedim mi, asla Allah'a yalan isnad etmem.*" (66)

d) "*Ben ancak bir beşerim. Sizler de muhakeme olmak için yanıma geliyorsunuz. Olabilir ki, sizden biriniz diğerine nazaran delillerini daha güzel*

---

(60) Teğâbûn, 64/6.

(61) İbrâhim 14/10; Yâsin, 36/15.

(62) İbrâhim, 14/11.

(63) En'âm, 6/9.

(64) Müslim, Birr, H. No: 95.

(65) Ebû Dâvud, Akdiye, B. 7.

(66) İbn Mâce, Ruhun, B. 15.

anlatır. Ben de duyduğuma göre hüküm veririm. Her kime kardeşinin aleyhinde bir şey verirsem onu almasın. Çünkü o hakla ona ateşten bir parça veriyorum." (67)

e) Bedir savaşından önce Hubab b. Münzir, savaş için inilen yerin elverişli, münasip olmadığını görünce, Hz. Peygamber'e bunun vahiy ile olup olmadığını sormuş ve vahiy olmadığını öğrenince, Hz. Peygamber'e o yeri değiştirmeyi teklif etmişti. Hz. Peygamber'in oraya gelmesi vahiyle olsaydı sahabenin itirazına imkan olmayacaktı. Burada Hz. Peygamber sahabenin görüşünü benimsemiş ve o doğrultuda hareket etmiştir. (68)

f) Allah Resulü bir namaz kıldırırken yanılmış, ashabın "*Bir değişiklik mi oldu*" sualleri üzerine "*Ben ancak bir beşerim, sizin gibi ben de unutup yanabilirim...*" demiştir. (69)

g) Bedir savaşında alınan esirlere yapılacak muamele konusu müzakere edilmiş, Resûlullah'ın da içlerinde bulunduğu grubun re'yi tercih edilerek , fidyeye karşılığı serbest bırakılmalarına karar verilmiştir. (70) Sonradan gelen bir ayet bu olayı şöyle değerlendirmiştir: "*Düşmanı çökertip, yeryüzünde hâkim oluncaya kadar bir peygamberin esirleri olamaz. Siz dünya malını istiyorsunuz. Allah ise âhireti istiyor. Allah izzet ve hikmet sâhibidir. Eğer Allah tarafından daha önce konmuş bir hüküm olmasaydı, aldığınız fidyeye yüzünden size büyük bir cezâ gelecekti.*" (71) Bu âyet, Hz. Peygamber'in her hâdisenin halledilmesi için vahiy beklemediğini, istişâre yoluyla ashâbının da re'yini alarak zaman zaman içtihadı başvurduğunu göstermektedir.

h) Hz. Peygamber Medine'ye geldiğinde ziraatçıların yabânî hurmaları, iyi cins hurmalarla aşıladığını görmüş ve ne yaptıklarını sormuştu. Öteden beri bunu yapıyorduk dediler. Hz. Peygamber de: "*Umarım ki siz bunu yapmasanız daha iyi olur.*" buyurdu. Onlar da tozlaştırma yapmayı terketteler. Bu yüzden hurmalar olgunlaşmadan döküldü ve eksik oldu. Durumu Allah Resûlüne ilet-

(67) Müslim, Akdiye, H. No: 4; Mâlik b. Enes, Muvatta, Akdiye B. 1.

(68) Bk. İbn Hişâm, es-Sîretü'n-Nebeviyye, II, 272.

(69) Buhârî, Salât, B. 31; Ayrıca bk. Müslim, Mesâcid, H. No: 89; Nesâf, Sehv, B: 25; İbn Mâce, İkâmetu's-Salât, B. 133.

(70) Bk. Taberî, *Tarîhu Taberî*, II, 475.

(71) Enfâl, 67.

tiler. O da şöyle buyurdu: "*Ben ancak bir beşerim, size, dininize âit bir şey emredersem bunu uygulayın, size şahsî görüşüme dayanarak bir şey söylersem ben ancak bir beşerim.*" Bir başka rivâyette "*Siz, dünya işini daha iyi bilirsiniz.*" buyurdular. (72) Sahâbe de Hz. Peygamber'in bütün davranışlarının vahiy olmadığını bildiği için, zaman zaman herhangi bir iş konusunda peygamberimize davranışının vahiyle alakalı olup-olmadığını sormuştur. (73)

Zikrettiğimiz bu deliller, Hz. Peygamber'in beşerî yönüne işâret etmekte, Sünnet'in tamamının vahye dayanmadığını ortaya koymakta, diğer yandan bağlayıcı olan ve olmayan davranışlarını, birbirinden ayırma konusunda bir ölçü getirmektedir. Kanaatimizce Sünnet'in tamamının vahiy olduğunu iddia etmek mevcut nasrlara aykırı olduğu gibi, hiç vahiyle alakalı olmadığını savunmak da nasrlara aykırıdır.

İbn Kuteybe (ö. 276/889) Sünnet'i üç grupta değerlendirmektedir: Cebrail'in Allah'tan getirdiği Sünnet, Allah'ın, Rasûlüne bıraktığı, hakkında kendi re'yini açıklamasını emrettiği Sünnet, üçüncüsü de Hz. Peygamber'in edep olarak bizzat Sünnet kıldığı hususlar. (74) Böylece İbn Kuteybe Sünnet'in vahiyle ilişkili olduğunu savunurken tamamının vahye dâhil edilemeyeceğini belirtmektedir. Şâtübî (ö. 790/1388) sünnet-vahiy ilişkisi konusunda görüşlerini şöyle açıklar: Hadis ya katıksız Allah'tan gelen bir vahiydir, ya da Hz. Peygamber tarafından yapılmış bir içtihattır; ancak bu durumda o, Kitap ya da Sünnet'ten sahîh bir vahye dayandırılmış ve onun kontrolünden geçmiştir. Her iki takdire göre hadisin, Allah'ın kitabı ile çelişki halinde olması mümkün değildir. Çünkü Hz. Peygamber kendi hevâ ve hevesinden esinlenerek konuşmaz; onun konuşması ancak kendisine ilkâ edilen bir vahiydir. (75)

Sünnet'in kısmen vahiy ürünü olduğunu kabul edenlerden birisi de Şah Veliyyullah ed-Dehlevî'dir (ö. 1176/1762). Şah Veliyyullah ed-Dehlevî, Sünnet'i, risâleti tebliği zımındaki söz, fiil ve takrirler ile vahye dayanmayan, vahyin tebliği ile ilgisi bulunmayan şahsî görüş ve içtihadlar olmak üzere ikiye ayırarak bu

(72) Müslim, Fadâil, H. No: 140-141.

(73) Bk. İbn Hişâm, Sîretü'n- Nebeviyye, II, 272; İbn Hacer Askalânî, el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe, I, 302.

(74) İbn Kuteybe, **Te'vîlu Muhtelifi'l-Hadîs**, 196 v.d.

(75) Şâtübî, **el-Muvâfakât**, IV, 19.

konudaki görüşlerini açıklamış olmaktadır. (76) Çağdaş âlimlerden Abdülganî Abdülhâlik (ö. 1403/1983) de Şah Veliyyullah gibi Hz. Peygamber'den Allah'ın ahkâmını tebliği maksadıyla sâdır olanlar ve tebliğ maksadı dışında sâdır olan şeyler, diyerek Sünnet'i iki kısımda değerlendirmektedir. (77) Muhammed Ebû Şehbe de Sünnet'in bir kısmının vahiy ürünü, bir kısmının da Hz. Peygâmbere'in içtihadları olarak görmüştür. (78) Muhammed Hamidullah vahyin taksimatı konusunda şöyle der: Bazı durumlarda O: "*Bu, Allah katındandır, onu yazı ile tespit edin, ezberleyin ve namazlarınızın belli yerlerinde tilâvet edin*" diyor. İşte bu işâret ettiği şey Kur'ân-ı Kerîm çerçevesine girer. Diğer bazı durumlarda ise O: "*Bunu (şöyle) yapın*" diyor ve hatta bazen bir söz sarfetmeksizin sadece belli bir şekilde hareket edip işliyordu ve bütün bu gibi durumlarda yazı ile tespit emrini vermiyordu. İşte bu halde karşımıza vahy-i metlûv ile vahy-i gayr-i metlûv farkı çıkar; bu ikinci sınıfa girenler umûmiyetle Hz. Peygamber'in hareket, iş ve tutumlarına dâir anlatılanlar, hadis yâhut bundan farklı bir mânâ taşımayan Sünnet şeklinde adlandırılırlar. (79) Ülkemizde de konuyla ilgili yapılan çalışmalarda; Sünnet'in vahiyle olan ilgisi kabul edilmekle beraber, tamamının vahiy mahsûlü olmadığı görüşü benimsenmektedir. (80)

NETİCE

Hz. Peygamber'in beşerî yönünü yansıtan deliller ile Sünnet'in vahiy kaynaklı olduğunu gösteren delilleri bir arada değerlendirdiğimizde, Sünnet'in vahiyle olan ilişkisi konusunda orta bir yolun takip edilmesi, bizce daha isâbetli ve gerçekçi görülmektedir. Buna göre Hz. Peygamber'in, Kur'ân dışında Allah'la irtibâtının olduğu, Kur'ân dışında vahiy aldığı ve sürekli vahyin projektörü altında bulunduğu ortaya çıkmaktadır. Başka bir ifâde ile Sünnet'in vahiy kay-

(76) Dehlevî, **Huccetullâhi'l-Bâliğa**, II, 182-184.

(77) Abdülganî Abdilhâlik, **Hucciyetü's-Sünne**, 116.

(78) Muhammed Ebû Şehbe, **Sünnet Müdafaası**, I, 37-38.

(79) Muhammed Hamidullah, **Kur'ân-ı Kerîm Târihi**, 15-16.

(80) Koçyiğit, Talat, **Hadis Târihi**, 11-15; Koçkuzu, Ali Osman, **Hadiste Nâsih-Mensûh**, 10-13; Uğur, Mücteba **H.J. Asırda İslâm Toplumu**, 60-72; Kırbaçoğlu, M. Hayri, **İslâm Düşüncesinde Sünnet**, 299-303; Erdoğan, Mehmet, **Akıl-Vahiy Dengesi Açısından Sünnet**, 72-80; Toksarı, Ali, **Delil Olma Açısından Sünnet**, 96-105; Kara, Necati, **Kur'ân Sünnet Bütünlüğü**, 216-222.

naklı olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Ancak İbn Hıbbân (ö. 354/965) ve İbn Hazm (ö. 456/1063) gibi Sünnet'in tamamının vahiy mahsûlü olduğunu iddiâ ederek yukarıda geçen bazı nassları açıklamamız mümkün olmadığı gibi, aynı zamanda Hz. Peygamber'in yanılmazlığını ileri sürmüş oluruz ki, Kur'ân âyetleriyle ve hadislerle böyle bir iddiâyı bağdaştırmak mümkün değildir. (81) Bununla beraber Hz. Peygamber'in bazı Sünnetlerini izâh etmek de mümkün olamaz. Çünkü yaşadığı sürece O'nun içtihadları, bir insan olarak yaptığı işleri, bilgi birikimi, yaşadığı toplumdan edindiği kültürü de söz konusudur. Hz. Peygamber'in anlaşılmasında, O'nun bu özelliklerini gözardı etmek demek, O'nu anlamamak demektir. Sünnet'in vahiyle hiçbir ilgisinin olmadığını iddiâ etmek de birtakım nasslara ve delillere aykırıdır. Çünkü Sünnet'in bir kısmı Cebrâil'in vahyetmesiyle, ilhâm, kalbe ilkâ veyâhut rüyâ şeklinde oluşmaktadır. Şunu da belirtmek gerekir ki, Sünnet'in kısmen vahiyle ilişkisi olduğunu söylemekle beraber; Hz. Peygamber'in, kendi görüş ve kanaatlerinin vahiyle ne derece ilgili olduğunu tesbitini yapmak oldukça zordur. Çünkü Hz. Peygamber yaptıklarını, söylediklerini vahiy olup olmama açısından bir tasnife tâbi tutmamıştır. Ancak Sünnet'in kısmen vahiy mahsûlü olduğunu söyleyen İslâm âlimleri, Sünnet'in vahiy kaynaklı olan kısmının dinle, tebliğle ve tebyinle ilgili konularla alakalı olabileceği görüşündedirler.

---

(81) Örneğin Hz. Peygamber'in yaptığı bazı yanlışları Allahü Teâla Kur'ân'ında düzeltmiştir: Bk. Enfâl, 8/67; Tevbe, 9/43; Yûnus, 10/99; Tahrîm, 66/1; Abese, 80/1-10.

BİBLİYOGRAFYA

- ABDÜLGANÎ Abdülhâlik, **Hucciyetü's-Sünne**, Terc. Dilâver Selvi, Şûle Yay. İst. 1996.
- AHMED b. Hanbel (ö. 241/855), el-Müsned (I-VI) Çağrı Yay., İst, 1982 (Ofset).
- ÂMİDÎ, Seyfuddîn Ebu'l-Hasan Ali b. Ebî Ali (ö. 631/1233), el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm, (I-IV), Kâhire, 1976.
- BEGAVÎ, Hüseyin b. Mes'ûd (ö. 516/1122), Şerhü's-Sünne (I-VIII), Thk. Ali Muhammed Muavviz ve Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, 1412/1992.
- BUHÂRÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil, (ö. 256/870), Sahîh-i Buhârî (I-VIII), (Matbaâ-i Âmireden ofset), Çağrı yay. İkinci bsk. İst. 1992.
- DÂRİMÎ, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahim (ö. 255/869), Sünenü'd-Dârimî (I-II), Thk. es-Seyyid Abdullah Hâşim, Pakistan, 1404/1984.
- DEHLEVÎ, Şah Veliyyullah Ahmed b. Abdirrahim (ö. 1176/1762) Huc-cetullâhi'l-Bâliğa (I-II), Terc. Ramazan Nazlı, Hilal yay., İst. 1971.
- DEMİRCİ, Muhsin, Vahiy Gerçeği, Marmara Üniv. İlh. Fak. Vakfı Yay., İst, 1996.
- DUMAN, Zeki, Vahiy Gerçeği, Fecr Yay., Ank., 1997.
- EBÛ DÂVUD, Süleymân b. Eş'âs es-Sicistânî (ö. 275/888), Sünen-i Ebû Dâvud (I-V), Çağrı yay., İst, 1981 (Ofset).
- EBÛ ZEHV, Muhammed, el-Hadîs ve'l-Muhaddisûn, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî Beyrût, 1404/1984.
- ELMALILI, Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'ân Dili (I-IX; Eser Kitabevi, İstanbul, tarihsiz.
- ERDOĞAN, Mehmet, Akıl-Vahiy Dengesi Açısından Sünnet, Marmara

Ü.İ.F.V. Yay., İst., 1995.

HATTÂBÎ, Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed (ö. 388/998), Meâlimü's-Sünen (I-IV), el-Mektebetü'l-İlmiyye, İkinci baskı, Beyrût, 1401/1981.

İBN ABDİLBERR, Ebû Ömer Yûsuf en-Nemerî (ö. 463/1071), Câmiu Beyâni'l-İlm ve Fadlih (I-II), İkinci bsk., Medine , 1968.

İBN HACER, Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî (ö. 852/1449), el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe (I-IV), Mısır, 1328/1910.

İBN HAZM, Ebû Muhammed Ali b. Hazm (ö. 456/1064), el-Ihkâm fî Usûli'l-Ahkâm (I-VIII), Thk. Muhammed Ahmed Abdulazîz, Mektebetü Âtîf, Kâhire, 1398/1978.

İBN HİBBÂN, Muhammed b. Hibbân el-Bustî (ö. 354/965), el-İhsân fî Takrîbi Sahîh-i İbn Hibban (bi tertîbi Ali b. Beldân el-Fârisî), Beyrût, 1988.

İBN HİŞÂM, Abdülmelik b. Hişâm (ö. 218/833), es-Sîretü'n-Nebeviyye (I-IV), Üçüncü bsk. Beyrût, 1981.

İBN KESİR, Ebu'l-Fidâ İsmâil b. Ömer (ö. 774/1373), Tefsîru'l-Kur'âni'l-Âzim (I-IV), Lübnan, 1969.

İBN KUTEYBE, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim (ö. 276/889), Te'vîlu Muhtelifi'l-Hadîs, Dâru'l-Ceyl, Lübnan, 1393/1972.

İBN MÂCE, Ebû Abdillâh el-Kazvînî (ö. 275/888), Sünen (I-II) Thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Dâru'l-Fikr, trs.

İBN TEYMİYYE, Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Teymiyye (ö. 728/1328), Tefsir Üzerine, Adnan Zerzur Şerhiyle birlikte trc. Hârun Ünal, Pınar Yay., İst., 1985.

KASTALLÂNÎ, Muslihuddîn (ö. 923/1517), el-Mevâhibü'l-Ledünniye Tercümesi (I-II), Terc. Şâir Abdülbâkî, Sadeleşiren: İ. Turgut Ulusoy, Hisar Yay., İst., 1984.

KARA, Necati, Kur'ân-Sünnet Bütünlüğü, İhtar Yay., Erzurum, 1995.

el-KATTÂN, Mennâ', el-Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân, Beşinci bsk., Mısır, 1981.

- KIRBAŞOĞLU M. Hayri, İslâm Düşüncesinde Sünnet, İkinci bsk. Ankara Okulu Yay., Ankara, 1996.
- KOÇKUZU, Ali Osman, Hadiste Nâsîh Mensûh, Marmara Ü.İ.F.V. Yay., İst., 1985.
- KOÇYİĞİT, Talat, Hadis Istılâhları, İkinci bsk., A.Ü.İ.F. Yay., Ankara, 1985.
- KURTÛBÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensâri (ö. 671/1273), Câmiu'l-Ahkâmî'l-Kur'ân (I-XX), Üçüncü bsk. Kâhire, 1966.
- MÂLİK b. Enes (ö. 179/795), el-Muvatta', Thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî., trs.
- MUHAMMED, Ebû Şehbe, Sünnet Müdafası (I-II), Terc. Mehmet Görmez. M. Emin Özafşar, Rehber Yay., Ankara, 1990.
- MUHAMMED, Hamidullah , Kur'ân-ı Kerîm Tarihi, Terc. Salih Tuğ, Marm. Üniv. İlâh. Fak. Vakfı Yay., İst., 1993.
- MÜSLİM, Ebu'l-Huseyn Müslim b. Haccâc (ö. 261/874), el-Câmiu's-Sahîh (I-V), Thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, Lübnân, 1375/1956.
- SERAHSÎ, Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl (ö. 490/1097), Usûl-i Serahsî (I-II), Kahraman Yay., İst., 1984.
- SUYÛTÎ, Celâluddîn Abdürrahmân b. Ebî Bekr (ö. 911/1505), el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân (I-II), Terc. Sakıp Yıldız, H. Avni Çelik, Hikmet Neşriyat, İstanbul, 1987.
- ŞÂFÎÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs (ö. 204/819), er-Risâle, Thk. Muhammed Seyyid Keylânî (1969 Kâhire baskısından ofset), Kültür yay., İstanbul, 1985.
- ŞÂTİBÎ, İbrahim b. Musâ (ö. 790/1388) el-Muvâfakât, (I-IV) Terc. Mehmet Erdoğan, İz Yay., İst., 1990.
- TABERÎ, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr (ö. 310/922), Târihu Taberî (I-XI), Beyrût, trs.

TİRMİZİ, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ (ö. 279/892) Sünenü't-Tirmizî (I-V), Thk.
Ahmed Muhammed Şâkir, Muhammed Fuâd Abdülbâkî, İbrâhim Adve
Avad, Kâhire, 1357/1938.

TOKSARI, Ali, Delil Yönünden Sünnet, Rey Yay., Kayseri, 1994.

UĞUR, Müctebâ, H.I. Asırda İslâm Toplumu, İst., 1980.

